

RECENZJE

Wojciech Józwiak, *Obraz początku i końca średniowiecznego państwa w bułgarskiej powieści historycznej z lat 1874-1989*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2017, ss. 290.

doi.org/10.14746/bp.2018.25.17

Historia jako nauka zajmująca się badaniem przeszłości, koncentrując się na okresie bułgarskiego średniowiecza, stała się tematem cennej monografii polskiego slawisty Wojciecha Józwiaka. Książka poświęcona obrazowi początku i końca średniowiecznego państwa bułgarskiego może wśród historyków prowokować pytania i dyskusje, na ile przyjęty materiał badawczy – bułgarska powieść historyczna – może stanowić odbicie odległych wydarzeń z dziejów danego państwa, a także na ile jest to jedynie literacka kreacja przeszłości. Problematyka powieści historycznej, jako gatunku literackiego posiłkującego się historią dla artystycznego odtworzenia czasów minionych¹ w ujęciu Autora staje się cennym materiałem badawczym. W. Józwiak ukazał bowiem nie tylko tematy, wątki i wydarzenia historyczne ważne dla Bułgarów, ale wskazał także okoliczności i powody, dla których pisarze podejmowali problematykę końca i początku średniowiecznego państwa bułgarskiego. Do tej tematyki powieściowej podszedł wieloaspektowo, w kontekście ogólnosłowiańskim, zauważając, że jest ona kreacją przeszłości bułgarskiej i apoteozą czasów protobułgarskich, to zaś służyło realizacji programów różnych opcji politycznych. Zwrócił przy tym uwagę, iż w różnych okresach, także wówczas, kiedy historia pozostawała pod nadzorem panującej władzy², przed literaturą stawiano różne zadania, a w okresie zniewolenia poprzez wskazywanie chwalebnej przeszłości narodu realizowała się duchowa jedność Bułgarów. Dokonana przez Autora analiza bułgarskich powieści historycznych powstających przez okres ponad 100 lat (od 1874 do 1989 roku), pozwoliła ukazać nie tylko proces kształtowania bułgarskiej pamięci historycznej, ale także wskazać czynniki, które w zmiennych kolejach losu bułgarskiej historii, proces ten determinowały.

Już we wstępie monografii została określona tematyka i struktura książki. Autor uzasadnił tu cel prowadzonych badań – problematyka dotycząca powieści historycznej ujmowana była jedynie w wybranych aspektach badawczych czy to przez polskich,

---

¹ S. Jaworski, *Powieść historyczna*, [w:] *Okresy literackie*, red. J. Majda, Warszawa 1985, s. 373–374.

² R. Stobeczki, *Historia pod nadzorem*, Łódź 1993.

czy bułgarskich uczonych³. W. Józwiak rozdział pierwszy monografii, (*Ewolucja bułgarskiej powieści historycznej jako nośnika polityki historycznej 1874–1989*), poświęcił procesowi poznawania przeszłości własnej narodu bułgarskiego, który zapoczątkowany został w XVII wieku. Wskazał przy tym na znaczenie przekładów na język bułgarski utworów Nikołaja Karamzina, Aleksandra W. Weltmana, Aleksandra Puszkina, Teodora Tomasza Jeża czy Michała Czajkowskiego, które dla samych badaczy miały stanowić integralną część jej literatury. W rozbudowanych przypisach odniósł się także do starych tekstów bizantyńskich traktujących o bułgarskich mityzowanych dziejach początku oraz czasów chrystianizacji Bułgarów, zwracając przy tym uwagę na rolę, jaką w pielęgnowaniu pamięci o przeszłości odegrały zapisane utwory bułgarskiego folkloru. W kolejnych podrozdziałach wykazał sposoby funkcjonowania powieści historycznej i ról, jakie miała ona spełniać w poszczególnych okresach, w każdym z nich stanowiąc ideowe odbicie czasów. W jej „funkcji edukacyjno-aktualizacyjnej”, wskazując na istnienie analogii historycznych wobec współczesności, kiedy podejście do historii wpisywało się bieżący tok wydarzeń, odniósł się do charakteru polityczno-społecznego i kulturalno-religijnego powieści historycznej, która, poprzez ukazywanie wzorców zachowań, miała stanowić przestrożę w obliczu uniwersalnych zagrożeń. Zwrócił uwagę, iż po klęsce Bułgarii w I wojnie światowej, przeszłość historyczna zaczęła się wpisywać w bieżący dyskurs polityczny spełniając też funkcję legitymizującą władzę (także po roku 1944). Na przykładach tekstów wybranych autorów ukazał zagadnienia związane z ideami bułgarskiego odrodzenia narodowego (bułgarski mit narodowy), przywracania pamięci o świętych Bułgarach i misyjnej roli Bułgarów wobec Słowian. Skonfrontował stanowiska bułgarskich pisarzy (m. in. Ljubena Karawelowa i Iwana Wazowa) wobec literackiego ukazywania przeszłości. Opierając się na twierdzeniach badaczy bułgarskich, poszerzył przy tym słownikowe pojęcie „narodowa katastrofa Bułgarów” wskazując w jego powieściowej genezie na czasy podboju tureckiego i upadku Tyrnowa (1393), który stał się ideologiczną postawą i fundamentem bułgarskiej polityki historycznej⁴. W tym kontekście bardzo istotny okazał się zespół celowych „przemilczeń” historycznych oraz ideowo uzasadnianej selekcji tematów podejmowanych w powieści historycznej. Wojciech Józwiak tworząc przy tym kategorię funkcjonalną powieści historycznej odniósł się też do jej „funkcji (de)legitymizująco-edukacyjnej”, odsłaniając manifesty literackie i polityczne, które historyzm uczyniły punktem odniesienia i kryterium oceny zjawisk współczesności, prowadzących do literackiego propagowania przeszłości. Analizując teksty bułgarskich pisarzy zauważył nachalny dydaktyzm ich prozy, przesycenie elementami propagandy, szablonowość bohaterów, realizm i prostotę przekazu. Ujawniający się w nich kult przeszłości dawał podwaliny mistyce narodo-

³ W tym kontekście Autor przypomniał najważniejsze teksty badaczy, którzy temat podejmowali: m. in. K. Wierzbicka, C. Juda, G. Szwat-Gylybowa, X. Аретов, С. Ангелова-Дамянова.

⁴ naczej zostało to ujęte w hasło *Narodowa katastrofa*, [w:] *Leksykon tradycji bułgarskiej* red. G. Szwat-Gylybowa, 2011, gdzie ograniczono się do klęski Bułgarów w II wojnie bałkańskiej.

wo-bułgarskiej z zauważalnym postulatem dopełnienia komponentu słowiańskiego o trako-bałkański, trako-helleński i antyczny.

W rozdziale drugim, (*Władca – Państwo – naród*), Autor dokonał klasyfikacji bułgarskiej powieści historycznej, w podrozdziałach (*Zbawienie, Odnowienie, Kryzys i upadek, Casus wyprawy bohatera*), przedstawiając typy kreowanego bohatera powieściowego, którym czyniono protobułgarskie postacie historyczne (Asparuch) oraz władcę przyjmującego chrześcijaństwo (chan Borys). W ujęciu diachronicznym ukazał stosunek bułgarskich pisarzy do poszczególnych postaci odnosząc się do zmieniającego się zapotrzebowania ideologicznego na danych bohaterów i naświetlania ich literackich losów w zależności od panujących trendów, kiedy przywracano też pamięć o św. Cyrylu i Metodym, czy Pajsiju Chilendarskim. Zauważył przy tym, iż bułgarska powieść historyczna o początkach państwowości nie pozostawiała tematu w próżni, ewokując szerszy kontekst bułgarskich badań nad przeszłością państwa. Osadzając problematykę powieści historycznej w uwarunkowaniach życia naukowego i ideologicznego w Bułgarii, Autor przeanalizował zarysowujące się podziały w postrzeganiu bułgarskich dziejów i tworzenia takich utworów, które spełniałyby wymogi władz i czytelników zgodnie z oczekiwaniami ideologiczno-społecznymi, oficjalną propagandą czy polityką historyczną państwa. Analiza problematyki tych powieści, z przykładami dzieł poszczególnych pisarzy i ich dokonań osadzona została w konkretnym kontekście historycznym i ze wskazaniem autorów najbardziej zasłużonych dla rozwoju tego gatunku literatury (m. in. Fani Popowa Mutafova, Stojan Zagorczinow).

Rozdział trzeci (*Obcy*), pozwolił na rozwinięcie i wyjaśnienie motywów kreowania powieściowych bohaterów czasów początku, odnowienia i końca państwa bułgarskiego, co w założeniu ideowym pisarzy, bądź nurtów i grup, jakie reprezentowali, służyło wskazaniu sposobów pokonania obcego. Dokonana analiza pozwoliła na wnioskowanie, że zarówno podbój bizantyjski, jak i osmańska inwazja ujmowane były w bułgarskiej powieści historycznej w kategoriach kary za błędy, jako efekt Bożego gniewu, czy też złośliwość losu, kiedy traumatyczne w skutkach wydarzenia przypisywane były obcemu. W. Józwiak udokumentował, że pojawiający się w bułgarskiej powieści historycznej najbardziej nośny obraz wroga sprowadzał się nie tylko do mityzowanych postaci Greka, Turka, a także do Żyda. Literacki obraz negatywnych bohaterów objaśniał w rozbudowanych przypisach naświetlając m. in. historyczne losy diaspory żydowskiej na ziemiach bułgarskich. Opierając się na teorii obcego B. Wandelfelsa, przedstawił zmieniające się w różnych okresach nastawienie do mityzowanego obcego. Zauważył przy tym, iż negatywny wizerunek Żyda ujawnił się w powieści historycznej w I. poł. XX wieku i wynikał z nasilających się postaw antyżydowskich. Autor wyszczególnił sposoby i cele kreowania w prozie postaci obcego, który zgodnie z teorią narodu A. Smitha podlegał mityzacji na równi z postacią władcy. W podrozdziale *Jawny wróg – ukryty intrygant* wydzielił cechy kreowanego w powieści obcego i wskazał sposoby jego opisu przez twórców. Stąd dla zobrazowania dokonał własnej klasyfikacji w subrozdziałach: *Fizjonomia, Maski*, gdzie zaprezentował literackie sposoby jego opisu, *Demaskacji*, czy nagromadzeniu jego cech

negatywnych jako *Perfidnego intryganta* zmierzającego do wyznaczonego, destrukcyjnego celu. Przeanalizował również kreacje obcych kobiet jako powieściowych bohaterów stanowiących niezwykle istotny element powieści historycznej (*Podstępna kobieta*). Jak skonstatował, ujawnienie w powieści postępku obcego definitywnie miało rozwiązywać problemy w relacjach Swój – Obcy i skutkowało *Karą za przekroczenie granicy*, którą było wykluczenie przez śmierć.

W ostatnim rozdziale (IV, *Stolica – centrum świata*) W. Józwiak dokonał jeszcze jednej znaczącej klasyfikacji tematycznej bułgarskiej powieści historycznej, analizując sposoby wyznaczania stolic państwa z okresu podboju, powstawania czy jego odnowienia. Zwrócił uwagę, że główny gród poddawany był sakralizacji, co miało stanowić czynnik konstytutywny unaoczniający wizję początku, kryzysu, odnowy i tragicznego końca. Wykreowany w powieści historycznej mit stolicy stanowił element nieodłącznie związany w mitem władcy/przywódcy. Autor wskazał, że analizowana powieść historyczna nie tylko kreowała, ale i utrwałała głęboko zmityzowany obraz 4 stolic związanych z historią średniowieczną Bułgarów. W kolejnych podrozdziałach odniósł się do wymyślonej pierwszej stolicy Fantasmagoria – *Urbs Prima*; skazanej na zapomnienie Pliska – *Urbs Oblittera*, symbolizującego wielką przemianę państwa (św. Cyryl i Metody, Pajsij) Wielki Presław – *Urbs Nova* oraz Wielkie Tyrnowo – *Urbs Martyr*. Zauważył przy tym marginalną obecność Ochrydu, jako miasta związanego z carem Samuilem. W podrozdziale ostatnim odniósł się do istoty kreowanego i utwierdzanego w powieści historycznej mitu miasta – stolicy i jego osadzenia w centrum bułgarskiej przestrzeni polityczno-religijnej jako środka/ pępka świata (Oś Świata – *Axis mundi*). Odgrywały one wielką rolę w powiązaniu z dziejami wielkich Władców – Zbawicieli (Fantagoria, Pliska, Presław) i Odnowicieli (Wielkie Tyrnowo).

W zakończeniu monografii Autor przypomniał, iż analiza bułgarskiej powieści historycznej podejmująca temat czasów początku, trwania i upadku państwa bułgarskiego oraz jej klasyfikacja odsłoniła sposoby kreacji bohaterów a także literackie narracje o historycznym początku i końcu średniowiecznej państwowości. Zauważył przy tym, że pytania o rolę historii w życiu współczesnych Bułgarów ujawniły ciągle aktualny spór dotyczący fundamentalnych i przełomowych momentów z jego przeszłości.

Przeprowadzona w monografii analiza bułgarskiej powieści historycznej została osadzona w programach i prądach ideowych i nurtach politycznych poszczególnych okresów. Autor nie ograniczył się do tylko do samej tylko literatury, manifestów literackich, ideologicznych czy polemik bułgarskich twórców dotyczących ich stanowiska wobec traktowania przeszłości w bułgarskim procesie mitomotorycznym. Ulokował je w szerszym nurcie badań nad mitologizacją dziejów czy kreacją powieściowego bohatera (m. in. M. Eliade, J. Campbell), czy wpływów powieści walter-scottowskiej (w przypadku twórczości Wazowa). Poprzez umiejętne ukazanie strategii literackiego dialogu z historią, z całą otoczką dyskusji intelektualnych, w którego wyniku podejmowano próby przyswojenia postaci i wydarzeń historycznych w róż-

nych okresach i przez różnych twórców, monografia może służyć za przykład prowadzenia badań diachronicznych nad promowaniem w literaturze wybranych faktów i zjawisk historycznych w zależności od wskazań czynników władzy i panujących nurtów. Praca W. Józwiaka stanowi istotny przyczynek do badań ukazujących rolę historii w dziejach odradzających się narodów i jej znaczenie dla budowania fundamentów historycznego rozwoju. Wpisuje się do współczesnej literatury naukowej zajmując ważną pozycję w nie tylko w badaniach slawistycznych czy bułgarystycznych. Bogactwo wykorzystanego materiału, wielostronność i wielowątkowość ujęcia problematyki bułgarskiej powieści historycznej, służyć może prowadzeniu studiów porównawczych nad znaczeniem tego typu literatury w przywracaniu pamięci historycznej w różnych okresach czasu także w innych literaturach narodowych. Wskazuje bowiem nie tylko na poszukiwanie własnych korzeni czy osadzaniu własnego państwa i narodu w odległej przeszłości, służąc integracji narodowej, podobnie jak miało to miejsce w społeczeństwie polskim dzięki powieściom Henryka Sienkiewicza. Dalsze studia porównawcze nad znaczeniem historii w życiu społeczeństw umożliwiają fakt, iż wszystkie materiały i cytaty oryginalne Autor podał we własnym przekładzie na język polski, co umożliwi lekturę także odbiorcom nieznającym języka bułgarskiego.

Lilla Moroz-Grzelak